

Т.В. Гайдай. – Journal of Institutional Studies (Журнал інституціональної економіки). – Т. 3. – № 3. – 2011. – С. 10–18.

2. *Arestis Ph., Mihailov A.* Classifying Monetary Economics: Fields and Methods from Past to Future. 2008. P 1-33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.landecon.cam.ac.uk/.../WP10-09.pdf.

*Полюсевич Юлія Геннадіївна, к.е.н., старший викладач
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НЕРІВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР ВЧЕНИМИ- ЕКОНОМІСТАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Економічна думка представників українського зарубіжжя становить вагомий пласт у світовій та українській історико-економічній науці, а праці економістів-емігрантів істотно доповнюють теоретичні і практичні дослідження з проблем економіки, економічного розвитку та побудови життєздатної й ефективної господарської системи. На сьогоднішній день вивчення й аналіз наукової спадщини представників української діаспори значно збагачує і доповнює сучасну українську науку як різноманітним їхнім працям, так й інтелектуальним потенціалом зарубіжних учених.

Працюючи поза межами Радянського Союзу, економісти-емігранти мали можливість не лише вільно висловлювати свої думки, але й аналізувати тогочасні події, що відбувалися на батьківщині, під час її входження до складу СРСР, з позицій світового розвитку, застосовувати незаідеологізовані підходи світової економічної думки щодо вивчення процесів господарського розвитку в Україні. Саме представники української еміграції ще в середині ХХ ст. намагалися довести неефективність командно-адміністративної системи та передбачили її неминучий крах. Розглядаючи планову економіку українська діаспора найбільшу увагу приділяли нерівності розвитку галузей господ-

дарства та їх впливу на економічний розвиток СРСР, зокрема України та колоніальну спрямованість тогочасної політики.

Перш ніж перейти до розгляду основної проблеми дослідження – нерівності та економічного розвитку, коротко охарактеризуємо командно-адміністративну системи: 1) цілковите знищення приватної власності на землю та засоби виробництва; 2) домінування принципу планування у всіх господарських процесах; 3) відмова від ринкового механізму в розподілі, обміні та забезпеченні продуктивності праці суспільства; 4) при командно-адміністративній системі основні проблеми організації економіки, а саме – що, як і для кого виробляти – визначали урядові директиви, а не ринковий механізм. Тобто, економіка СРСР функціонувала відповідно до планів, які були розроблені й доведені до керівництва заводів і фабрик згори, без урахування потреб суспільства; 5) відсутність дієвих економічних стимулів, особливо до праці та нововведень. Працівники підприємств не отримували жодної особистої вигоди від поліпшення якості продукції або впровадження нових ефективніших методів виробництва, а, отже, не були в цьому зацікавлені.

Яскравим прикладом нерівності у розподілі доходів з союзного бюджету, диспропорції у розвитку окремих галузей господарства (важкої промисловості, сільського господарства, легкої промисловості) стало проголошення курсу на індустріалізацію у грудні 1925 р. на XIV з'їзді ВКП(б) й одразу ж було встановлено її завдання, а саме – перетворення країни з такої, що ввозить машини та обладнання, на таку, що їх виробляє. Це, у свою чергу, означало припинення дії нової економічної політики, відмову від використання ринкових механізмів, а також безпосередній перехід до директивно-планового ведення господарства. При проголошенні нової спрямованості господарської діяльності було окреслено досить важливе питання щодо джерельної бази для реалізації індустріалізації і темпів і пріоритетів розвитку окремих галузей.

Розглядаючи це питання, доктор економічних наук, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка та Української вільної академії наук Б. Винар зазначав, що «згідно з директивами радянської промислової політики, засоби для

такої індустріалізації мали б приходити з трьох джерел: 1) акумуляція капіталу в державній промисловості; 2) використання доходів з інших ділянок господарства шляхом відповідних бюджетних операцій; 3) використання заощаджень населення» [1, с. 209]. Отже, на думку Б. Винара, індустріалізація радянської економіки повинна була проходити за рахунок фінансування з резервів народного господарства, що мали надати всі необхідні ресурси як грошові, так і сировинні для проведення запланованих проєктів.

Так, проаналізувавши всі можливі варіанти розвитку радянської економіки в умовах проведення індустріалізації, яких, як відомо, в радянській літературі було кілька, Богдан Винар зупинився на такому, який вважав найперспективнішим:

«А) важка промисловість, концентруючи в собі всі найновіші досягнення науки і техніки, вирішно спричиниться до піднесення продукційних сил соціалістичного господарства та дасть йому вирішні переваги над капіталістичною системою;

Б) зростання промисловости означає рівночасно зростання робітничих кадрів і збільшення питомої ваги робітничої класи в суспільстві. Тому промисловість у своєму зростанні збільшить вихідну базу диктатури пролетаріату;

В) без машинової техніки неможливо створити продукційні форми в сільському господарстві. Тому зростання промисловости буде передумовою конечних змін у соціальній структурі сільського господарства, уможливлуючи його перехід від дрібних виробничих форм на рейки соціально-колгоспні;

Г) велика машинобудівельна промисловість, поскільки вона виробляє сучасні засоби виробництва, забезпечить економічну і політичну незалежність країни;

Д) тільки велика промисловість здібна випродувати відповідні засоби для оборони Советського Союзу, тому її розвиток є питанням оборонних можливостей СССР» [1, с. 212].

Ще один відомий професор Української господарської академії В. Садовський, досліджуючи це питання, зазначав, що у рішеннях з'їзду були чітко визначені дії щодо розвитку народногосподарського комплексу, що передбачали «дальше піднесення ролі промисловости в народньому господарстві УССР;

збільшення її керуючої ролі в економіці країни; поглиблення роботи по раціоналізації виробництва; збільшення боротьби з непродукційними видатками; піднесення продукційності праці; поновлення основних і оборотових капіталів важніших промислових підприємств; форсування доулаштування і переулаштування; упорядкування взаємовідносин промислових закладів з правліннями трестів; недопущення прориву планових завдань, як окремими заводами, так і правліннями трестів» [3, с. 119].

Тобто, В. Садовський побачив в індустріалізації процес всебічного розвитку промисловості, отримання нею провідного місця в радянському господарському комплексі, а також переведення самої промисловості на сучасний технічний та управлінський рівень, який він бачив у «доулаштуванні» та «перетулаштуванні», а також в «упорядкуванні взаємовідносин». Проте, така точка зору не зовсім чітко відображала дійсний стан речей. Адже всі зусилля радянської влади були спрямовані на розвиток саме важкої індустрії, а не промислового сектору взагалі.

Розглядаючи значення індустріалізаційної розбудови для СРСР, В. Садовський цілком слушно зазначав, що «індустріалізація це є засіб, за допомогою якого мають заховати господарську самостійність «соціалістичного» СССР відносно буржуазного Заходу. Це є система заходів, яка здійснюється в інтересах СССР як такого, а не в інтересах розвитку продукційних сил окремих його частин» [3, с. 119].

Дослідник приходять до висновку, що всі плани розвитку індустріалізації були побудовані, виходячи з принципу господарської єдності всіх республік, які входили до складу СРСР, в тому числі й України. Його бачення індустріалізації стосовно України представлено такими пунктами:

- 1) виходячи з інтересів СРСР, Україні було приділено роль постачальника кам'яного вугілля та напівфабрикатів металу. З цього випливає, що в Україні найбільшу увагу приділяли тим районам і галузям, які виробляють вугілля та метал, і, відповідно, проявляли байдужість до легкої промисловості;

- 2) при спрямуванні всієї уваги на виробництво засобів виробництва, на другий план відступають техніка та технології,

які є необхідними для переробки сільськогосподарської продукції;

3) на території України занепадали ті галузі промисловості, в продукції яких союзний уряд не мав потреби (наприклад, текстильна та частково шкіряна промисловість);

4) велику роль при створенні п'ятирічних планів відігравало місце розташування необхідних для проведення індустріалізації галузей. Таким чином, надаючи кошти на розвиток Донецького басейну і Кривого Рогу, союзний уряд майже повністю ігнорував інтереси Правобережної України.

В. Садовський підкреслює, що «в результаті здійснення на практиці всієї системи запроєктованих міркувань, безумовно, господарський зв'язок України з іншими частинами СРСР став би дуже тісним і нерозривним. Було б тим досягнуто не лише господарські, але й політичні цілі» [3, с. 121]. Тобто, дослідник цілком слушно відзначає як результат індустріалізації посилення залежності України від центру.

Велику увагу представники українського зарубіжжя приділяли джерельній базі, яка була необхідна для проведення індустріалізації. Стосовно цього, один з відомих учених-економістів, колишній радянський службовець, досить добре обізнаний з реаліями тих часів – К. Кононенко, наголошував на тому, що окрім українського вугілля, металу та грошей потрібно було ще відповідне устаткування, яке на той час можна було придбати лише за кордоном. Тобто, потрібна була іноземна валюта, яку влада могла отримати за допомогою експорту зернових культур, що більшою мірою вирощувалися на території України. Таким чином, і ці кошти на індустріалізацію повинна була дати також Україна.

К. Кононенко визначає залежність темпів розвитку індустріалізації від експорту сільськогосподарської продукції, стверджуючи, що «... сільське господарство творить базу розвитку промисловості і як ринок, що споживає промислові вироби, і як постачальник сировини та харчів. Ба більше: від розмірів експорту сільсько-господарських продуктів і в першу чергу зернових продуктів, у значній мірі залежить довіз засобів виробництва для промисловості, створюючи тим самим певний ліміт для темпів її розвитку. Нарешті, від розмірів експорту сільсько-

господарських продуктів у великій мірі залежить нагромадження валютних резервів, необхідних для господарського маневрування» [2, с. 245].

Проблема коштів, необхідних для проведення індустріалізації, була в центрі дискусії радянських економістів 20-х років. І, як зазначає К. Кононенко, «ті кошти шукали в сільському господарстві, де їх не було і де вони не могли за тих умов створитися» [2, с. 249].

Дослідник підкреслює, що реалізація комуністичного плану проведення індустріалізації аж ніяк не могла носити характеру економічної розбудови, адже розвиток промисловості за рахунок руйнування сільського господарства, однієї з основних галузей надходження коштів, призвів до катастрофічних наслідків, особливо для українського народу. Коли радянська влада не змогла вирішити питання зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції шляхом зростання самої маси продукції, то вона вирішила розглянути розв'язання поставленого питання під іншим кутом зору, тобто через обмеження споживання. К. Кононенко влучно зазначає, що «цей визиск стає головним джерелом індустріалізації» [2, с. 252].

Розглядаючи питання дисбалансу у розвитку окремих галузей, інженер-економіст М. Сціборський значну увагу приділяв і дослідженню стану легкої промисловості України у складі СРСР. Він зазначав, що «переважну частину вкладів в Україні Москва інвестує в потрібну їй тяжку промисловість – ігноруючи розвиток легкої індустрії, готових фабрикатів масового попиту, і т. д.» [4, с. 26].

Такої ж точки зору дотримувався й інший відомий економіст українського зарубіжжя Б. Винар, який у своєму дослідженні «Розвиток української легкої промисловості» підкреслював нерівномірний розвиток народного господарства України. Вчений наголошував на тому, що «упромисловлення України носить виразний однобічний характер. З одного боку, розбудовують металургію, зростає добувна промисловість ... З другого боку розвиток легкої промисловості далеко відстає навіть від намічених планових завдань і у висліді українське населення позбавлене найконечніших предметів широкого вжитку» [1, с. 17–18].

Як Б. Винар, так і М. Сціборський однією з причин такого дисбалансу у розвитку промисловості вбачали у відмові від ринкових засад ведення господарства, зазначаючи, що «державний апарат, перебираючи на себе обов'язки «єдиного підприємця», творить такі господарські відносини, що є йому вигідні з політичного погляду. Вирішальним критерієм «вартості» поодиноких господарських ділянок у советській системі є політичний момент т. зв. господарської соціалістичної бази. Тією базою і є важка індустрія, основа воєнного господарського потенціалу» [1, с. 23]. Б. Винар приходить до цілком справедливого висновку, що кошти на розвиток важкої індустрії були отримані саме за рахунок знехтування потреб легкої промисловості, і що саме цей фактор був визначальним у невтішних підсумках її діяльності в роки довоєнних п'ятирічок.

Підводячи підсумок необхідно зазначити, що М. Сціборський вважає, що нестача коштів для розбудови власної легкої промисловості, низька продуктивність праці й низька зарплата стали основними чинниками постійної взаємодії України з відповідними промисловими центрами, навіть на не вигідних для неї умовах. І взагалі, цілком справедливо зазначає дослідник, «совітська «індустріялізація» ніколи не розрішить життєвих завдань українського народнього господарства. Побудована на хижацькому використанні економічних ресурсів України й базована при цьому на деструктивних соціально-політичних – вона перетворилася на ділі в чинник паралізації творчих сил і розвоєвих можливостей України» [2, с. 39–40].

Отже, в працях економістів українського зарубіжжя ґрунтовно аналізується процес індустріялізації як у радянській Україні, так і в СРСР у цілому. При цьому вони приходили до висновку, що, по-перше, великі завдання, які ставила в цей період перед собою радянська економічна політика – освоєння нових просторів, створення там індустріальних центрів – негативно відбивається на господарстві України, зменшуючи капіталовкладення в нього значно нижче того рівня, який би відповідав економічному і людському потенціалу Української РСР. По-друге, індустріялізація не принесла великих структурних змін в українській промисловості. У своїй більшості, наслідком її залишалося збереження тієї структури промисловості,

що склалася в Україні ще з дореволюційних часів, ті галузі, що були недостатньо, або й зовсім нерозвинені в Україні, залишаються нерозвиненими й надалі.

Література

1. *Винар Б.* Розвиток української легкої промисловості. – Денвер, ЗДА. – Зарево, 1955. – 30 с.
2. *Кононенко К.* Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 / Серія: Монографії. – Ч.: 1. – Мюнхен: УТП, 1965. – 535 с.
3. *Садовський В.* Проблема індустріалізації в народньому господарстві УССР / В. Садовський // Записки УГА. – Подєбради, 1929. – Т. 2. – С. 117–142.
4. *Сціборський М.* Україна в цифрах (статистична студія території, населення й народнього господарства). – Б.м.: Новий шлях, 1940. – 44 с.

***Чуткий Андрій Іванович**, д.і.н., професор
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

**УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ
(ДО КІНЦЯ XVIII СТ.):
ВНЕСОК У ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАЇ**

До сьогодні в економічній науці та фаховій літературі панує уявлення про те, що розвиток економічних знань в Україні відбувався зі значним відставанням від цього процесу у інших європейських народів. Відповідно, вітчизняна економічна думка сприймається як щось малоцікаве та периферійне по відношенню до загального контексту її поступу в Європі. Такий підхід є деструктивним (оскільки позбавляє вітчизняних науковців